

marife

dini araştırmalar dergisi

Turkish Journal of Religious Studies

cilt / volume: 24 • sayı / issue: 1 • yaz / summer 2024

Yahudi Düşmanı Bir Marrano: Uriel da Costa

A Jew-Hater Marrano: Uriel da Costa

Mustafa Furkan Dinleyici

Arş. Gör. Dr., Selçuk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Dinler Tarihi Anabilim Dalı
Res. Assist. PhD., Selçuk University, Theology Faculty, History of Religions
Konya / Türkiye
mfurkan.dinleyici@selcuk.edu.tr <https://orcid.org/0000-0002-8819-7770>

Article Type / Makale Tipi

Research Article / Araştırma Makalesi

DOI: 10.33420/marife.1443011

Article Information / Makale Bilgisi

Received / Geliş Tarihi: 26.02.2024

Accepted / Kabul Tarihi: 13.06.2024

Published / Yayın Tarihi: 30.06.2024

Cite as / Atf: Dinleyici, M. Furkan. "Yahudi Düşmanı Bir Marrano: Uriel da Costa". *Marife* 24/1 (2024) 111-133. <https://doi.org/10.33420/marife.1443011>

Plagiarism / İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. / Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Copyright / Telif Hakkı: "This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0) International License." / "Bu makale Creative Commons Atıntı-GayriTicari-Türetilemez 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0) Uluslararası Lisansı altında lisanslanmıştır."

e-ISSN: 2630-5550

<https://marife.org/tr/>

Yahudi Düşmanı Bir Marrano: Uriel da Costa

Özet

XVI. yüzyılın sonlarında Portekiz'de Marrano kökenli bir ailede dünyaya gelen Uriel da Costa (ö. 1640), yirmili yaşlarına geldiğinde ailesiyle birlikte Portekiz'den kaçmıştır. Bu kaçışın arkasındaki en önemli gerekçe dönemin Engizisyon Mahkemeleri'dir. Protestanlığın yükselişiyle birlikte Katolik ülkelerdeki dini baskı artış göstermiş ve bu durumdan Marranolar da etkilenmiştir. Dini özgürlük arayışı içinde bir Hıristiyan olarak memleketinden göç edip Amsterdam'a giden ve Yahudiliğe dönüş yapan Uriel da Costa, beklediği gibi bir Yahudilik'le karşılaşmamış ve hayal kırıklığına uğramıştır. Uriel'e göre Yahudilik, Kutsal Kitap'a harfiyen uyularak yaşanması gereken bir dindir. Ancak dönemin Yahudileri, din adamları sınıfının yönlendirmesiyle Tevrat hükümlerinde değişiklikler yapmakta ve hayatlarını bu şekilde sürdürmektedir. Bu duruma itiraz eden Uriel, 1616 yılında küçük bir risale kaleme almış ve 11 madde halinde dönemin din adamlarını "Ferisiler" adı altında eleştirmiştir. Bunun neticesinde herem ilan edilmiş ve Yahudi cemaatinden kovulmuştur. İlk etapta reformist bir dindarlık anlayışına sahip olan Uriel da Costa, herem ilan edilmesinin ardından Yahudilik'ten uzaklaşmıştır. Uzun yıllar boyunca cemaatten ayrı yaşamak zorunda bırakılan Uriel, Yahudiler tarafından çeşitli baskı ve zulümlere tabi tutulmuştur. Ailesi ve yakın çevresi dahi fikirlerinden ötürü kendisine cephe almıştır. Bu durum içerisinde Uriel, Musa Şeriatı ve Yahudilik üzerine düşünmüş ve nihayetinde Musa'nın Yasası'nın da diğer yasalar gibi insan üretimi olduğuna karar vermiştir. Bu süre zarfında Uriel da Costa 1624 yılında *Exame das tradicoes Phariseas conferidas com a lei escrita* (Yazılı Kanunla Karşılaştırmalı Olarak Ferisi Geleneğinin İncelenmesi) adlı bir eser yayımlamıştır. Bu eserde, 1616 yılında yapmış olduğu eleştirileri genişletmiş ve çok daha sert bir üslup kullanmıştır. İlk etapta Yasa'ya kesinlikle ve harfiyen uyulması gerektiğine vurgu yapan Uriel için artık önemli olan husus tabiatın yasadır. Yahudi din adamlarıyla girmiş olduğu mücadele ve cemaatten dışlanması sonucunda Uriel, Tanrı fikrini reddetmemekle birlikte deizme yönelmiş ve kurtuluşun yasaya bağlı olmadığı fikrini benimsemiştir. Uriel da Costa her ne kadar aklen ve kalben Yahudilikten uzaklaşsa da herem ilan edilmesinin ardından hayat şartlarında gerçekleşen kötüleşme nedeniyle yeniden cemaate dönmeyi talep etmiştir. Amsterdam Yahudi Cemaati, bu geri dönüşü kabul etmiş fakat ağır şartlara bağlamıştır. Uriel da Costa başlangıçta bu şartları kabul etmemiştir. Fakat aradan geçen yedi yıl boyunca Da Costa'nın hayatı daha da zorlaşmıştır. Yaşamış olduğu sıkıntıların kendisine hiçbir fayda sağlamadığını aksine zarar verdiğini idrak eden Uriel da Costa, cemaatin şartlarını kabul etmiştir. Sinagogda yapılan bir törenle cemaate tekrar kabul edilmiştir. Uriel da Costa'nın aktardığına göre bu tören esnasında önce tövbe ve itiraf dolu bir metin kendisine okutturulmuş, sonrasında sinagogda kırbaçlanmış ve en sonunda sinagogun eşliğine yatırılarak bütün cemaatin uzurinden geçme cezasına çarptırılmıştır. Bu tören Uriel da Costa'nın hayatındaki önemli kırılma anlarından biri olmuştur. Böylesine bir aşağılanma ile karşılaşan Da Costa, bu noktadan itibaren dini olmasa da psikolojik ve duygusal bir dönüşüm yaşamış ve hem Yahudiliğe hem de Yahudilere karşı kin ve nefret beslemeye başlamıştır. Düşmanlık ve intikam duyguları içerisinde bir otobiyografi kaleme almıştır. *Exemplar Humanae Vitae* (İnsan Yaşamının Bir Örneği) adını verdiği bu eserde her ne kadar Yahudilerden ve Yahudilikten bahsetse de eserin muhatabı Hıristiyanlardır. Bu çalışmasında Uriel, Yahudiliğe olan bütün düşmanlığını göstermiş ve dönemin Hıristiyanlarına çeşitli mesajlar vererek onları Yahudilere karşı kıskırtmaya çalışmıştır. Yaşamış olduğu sıkıntılar ve problemler nedeniyle derin bir melankoli içerisinde giren Uriel da Costa, 1640 yılında kafasına sığıttığı bir kurşunla hayatına son vermiştir. Yazdığı eserin birinci amacı olan Hıristiyanları, Yahudilere karşı harekete geçirmeyi başaramamıştır. Fakat dolaylı da olsa Yahudilerden intikamını almayı başarmıştır. Fikirleri ve hayat hikâyesiyle Amsterdam Yahudileri arasında uzun yıllar konuşulmaya devam eden Uriel, Baruch Spinoza (ö. 1677) gibi önemli bir filozofun tarih sahnesine çıkışına katkı sağlamıştır. Uriel ve onun gibi isimlerin fikirleri, sonraki yıllarda Spinoza gibi önemli Yahudi düşünürler tarafından sistematik ve felsefi bir hale getirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Dinler Tarihi, Yahudilik, Marrano, Engizisyon, Uriel da Costa

A Jew-Hater Marrano: Uriel da Costa

Summary

Uriel da Costa (d. 1640), born into a Marrano family in Portugal in the late 16th century, fled Portugal with his family when he was in his twenties. The most important reason behind this escape was the Inquisition Courts of the period. With the rise of Protestantism, religious oppression in Catholic countries increased and Marranos were also affected. Uriel da Costa, who migrated from his hometown

to Amsterdam as a Christian in search of religious freedom and returned to Judaism, was disappointed that he did not encounter a Judaism as he expected. According to Uriel, Judaism is a religion that must be lived in strict accordance with the Bible. However, the Jews of the period, under the guidance of the clergy class, make changes in the Torah's provisions and live their lives in this way. Uriel, who objected to this situation, wrote a small treatise in 1616 and criticized the clergy of the period under the name of "Pharisees" in 11 articles. As a result, he was declared a herem and expelled from the Jewish community. Uriel da Costa, who initially had a reformist understanding of piety, distanced himself from Judaism after being declared a herem. Forced to live apart from the community for many years, Uriel was subjected to various pressures and persecutions by the Jews. Even his family and close friends turned against him for his ideas. In this situation, Uriel reflected on the Mosaic Law and Judaism and finally decided that the Law of Moses, like all other laws, was man-made. During this time, Uriel da Costa published a work in 1624, *Exame das tradicoes Phariseas conferidas com a lei escrita* (A Study of Pharisaic Tradition in Comparison with the Written Law). In this work, he expanded on the criticisms he had made in 1616 and used a much harsher tone. For Uriel, who had initially emphasized that the Law must be followed strictly and to the letter, it was now the law of nature that mattered. As a result of his struggle with the Jewish clergy and his exclusion from the community, Uriel, while not rejecting the idea of God, turned to deism and adopted the idea that salvation does not depend on the law. Although Uriel da Costa distanced himself from Judaism in his heart and mind, he requested to return to the community due to the deterioration in his living conditions after he was declared a herem. The Jewish Community of Amsterdam accepted this return, but under severe conditions. Uriel da Costa initially refused to accept these terms. But over the next seven years, da Costa's life became more and more difficult. Uriel da Costa realized that the hardships he had endured were not doing him any good, but rather harming him, and he accepted the congregation's terms. He was readmitted to the community in a ceremony held in the synagogue. According to Uriel da Costa, during this ceremony he was first made to read a text of repentance and confession, then he was whipped in the synagogue, and finally he was made to lie on the threshold of the synagogue and the entire congregation was made to pass over him. This ceremony was one of the important turning points in Uriel da Costa's life. Faced with such humiliation, da Costa experienced a psychological and emotional, if not religious, transformation from this point on and began to harbor hatred and hatred against both Judaism and Jews. He wrote an autobiography with feelings of enmity and revenge. In this work, which he called *Exemplar Humanae Vitae* (An Exemplar of Human Life), although he mentions Jews and Judaism, the addressees of the work are Christians. In this work, Uriel showed all his hostility towards Judaism and tried to incite the Christians of the period against the Jews by giving them various messages. Uriel da Costa, who fell into a deep melancholy due to the troubles and problems he had experienced, ended his life with a bullet to his head in 1640. He failed to mobilize Christians against the Jews, which was the primary purpose of his work. But he managed to take revenge on the Jews, albeit indirectly. Uriel, whose ideas and life story continued to be talked about among Amsterdam Jews for many years, contributed to the emergence of an important philosopher such as Baruch Spinoza (d. 1677) on the stage of history. The ideas of Uriel and others like him were systematized and philosophized by important Jewish thinkers such as Spinoza in the following years.

Keywords: History of Religions, Judaism, Marrano, Inquisition, Uriel da Costa

Giriş

XVII. yüzyılda yaşayan Uriel da Costa'nın (ö. 1640) eserlerinde yaptığı Yahudilik eleştirisi ve Yahudiliğe karşı benimsediği düşmanca tavır oldukça dikkat çekicidir. Marrano kökenli bir aileden gelen Da Costa'nın bu tutumunu anlayabilmek adına Marranolarla ilgili bazı hususlara değinmek yerinde olacaktır. XV. yüzyılda İspanya ve Portekiz'deki Katolikler çeşitli baskılarla bölgedeki Yahudileri Hıristiyanlığa döndürmüştür. Zorla Hıristiyanlaştırılan bu kişiler "*Cristianos Nuevos*" (Yeni Hıristiyanlar) ya da "*Marrano*"¹ olarak isimlendirilmiştir. Yaşanan dönüşümün baskı

¹ Kelimenin kökeniyle ilgili farklı açıklamalar yapılmakla birlikte XV. yüzyıl İspanya'sında "domuz" →

ve şiddetle gerçekleşmesi nedeniyle Yahudiler, toplumsal alanda Hıristiyan kimliğiyle hareket ederken; özel alanlarında Yahudi inanç ve kültürünü yaşatmaya çalışmışlardır. Bu durum çift kültürlü bir yapının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Söz konusu kültürün takipçileri günümüzde de Marranolar olarak anılmaktadır. Bu isimlendirme ilk etapta pejoratif bir anlam taşımaya rağmen zaman içerisinde bu durum ortadan kalkmış ve yaygın bir şekilde kullanılmıştır.²

Dine yaklaşım konusunda Marranoların tamamının aynı noktada durduğunu söylemek mümkün değildir. İçlerinden bazılarının Katolik öğretileri kabul ettiği ve benimsemeye çalıştıkları bilinmektedir. Ancak genel olarak Marranolar hem atalarının hem de kendilerinin yaşamış oldukları dinî baskılar ve kısıtlamalar nedeniyle bu durumdan sorumlu olan Katolik Kilisesi'ne karşı daima mesafeli ve soğuk davranmışlardır. Aynı zamanda Kilise'ye karşı yapılan eleştirileri ve karşı çıkışları da benimsemeye hazır olmuşlardır. Bu nedenle özellikle Erasmus'un söylemlerinde somutlaşan eleştirilere ve XVI. yüzyılda maneviyata vurgu yapan hareketlere ilgi göstermişlerdir. Bu noktadan hareket eden Marranoların bir kısmı zaman içerisinde dinden tamamen uzaklaşırken kimileri de deistik ve felsefi bir dini anlayışa geçiş yapmıştır. Hıristiyanlık içerisinde kalan Marranolar için geçerli olan bu durumun Yahudiliğe dönenler için de geçerli olduğu görülmektedir.³

XV. yüzyılın sonundan XVIII. yüzyılın sonuna kadar Hıristiyanlığı benimseyenlerin dışındaki binlerce Marrano, Katolik ve Protestan zulmünden kaçarak ülkesini terk etmiştir. Bu insanların genel olarak iki gruba ayrıldığını söylemek mümkündür. Birinci grup, Yahudiliğe karşı samimi duygular besleyen ve atalarının dinine dönerek Yahudi yaşantısını tatbik etmek isteyen kişilerden oluşmaktadır. Bu grup, gittikleri yerlerde ya yeni cemaatler kurmuş ya da hâlihazırda bölgede bulunan Yahudi cemaatlerine bağlanmışlardır. Bu insanların nesiller boyunca Hıristiyan kültürü içinde yaşamalarına rağmen Yahudi inancına ve cemaatin yapısına hızlıca uyum sağlamaları dikkat çekici bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Birinci gruba verilebilecek en iyi örneklerden biri Isaac Orobio de Castro'dur (ö. 1687). Hıristiyanlar tarafından çeşitli zulümlere maruz kalan ve hapse atılan Orobio, Yahudiliğe geçtikten sonra geleneksel Yahudiliğe sıkı sıkıya bağlanmış ve yazdığı eserlerde geleneksel Yahudiliğin savunuculuğunu yapmıştır.⁴ İkinci grup ise çoğunlukla yaşam şartlarını iyileştirmek gibi pratik nedenlerle Yahudiliğe geçen kişilerden oluşmaktadır. Bu gruba mensup olanların tamamını aynı kefeye koymak mümkün değildir. Çünkü içlerinden bazıları dinden tamamen soğumuş, vahyi ve Yahudiliğin en temel hususlarını dahi inkâr etmişken; kimileri dine karşı daha ılımlı bir konumda yer almıştır. Bu grubun dinden uzaklaşmasındaki en önemli neden, Hıristiyan topraklarında yaşarken karşılaştıkları Engizisyon Mahkemeleri'dir. Yaşanan trajik olaylar neticesinde kimileri hayatından din olgusunu tamamen çıkarmışken; kimileri de

anlamında kullanıldığı ifade edilmektedir. Bölgedeki Hıristiyanlar, Yahudileri aşağılamak ve onları gerçek manada kabul etmediklerini göstermek adına böyle bir isimlendirmeyi tercih etmişlerdir. Martin A. Cohen, "Marrano", *Encyclopedia Judaica* (Detroit: Thomson Gale, 2007), 13/559.

² Mahmut Salihoglu, "Marranolar ve Dini İnançları", *EKEV Akademi Dergisi* 15/49 (2011), 106.

³ Yosef Kaplan, *From Christianity to Judaism: The Story of Isaac Orobio de Castro*, çev. Raphael Loewe (Oxford: The Littman Library of Jewish Civilization, 2004), 379.

⁴ Kaplan, *From Christianity to Judaism: The Story of Isaac Orobio de Castro*, 350.

ancak köklü reformlar sayesinde dini bir yaşantının mümkün olduğunu düşünmüştür. Yaşadıkları baskı ve zulmün gerekçelerini sorgulayarak çeşitli tepkiler gösteren bu grubun, Yahudi cemaatine uyum sağlayamamalarının nedenleri arasında sosyolojik ve psikolojik gerekçeler de bulunmaktadır. Bu gruba dâhil olan Marranoların geneli zengin ailelere mensup, Hıristiyanlık eğitimi yanında iyi bir seküler eğitim de almış kişilerdir. Uzun yıllar boyunca Hıristiyanlığın duygu ve düşünce kalıplarıyla hayatlarını şekillendiren bu insanlar için, bir zamanlar aşağı kültür olarak gördükleri Yahudiliğe girmek entelektüel açıdan krizlere neden olmuştur. Yahudiliğe karşı bakışları daima Hıristiyanlığın önyargılı süzgeci tarafından şekillendirilen ve aynı zamanda Hıristiyan iken toplumun yüksek eğitimli sınıfına mensup bu insanlar, Yahudi oldukları andan itibaren, eskiden küçük gördükleri rabbilerin dizinin dibine oturmak ve hem dine hem de dünyaya dair her türlü meseleyi onlardan öğrenmek zorunda kalmışlardır. Tahmin edilebileceği gibi bu durum büyük bir hoşnutsuzluk yaratmış, kimileri bu durumu kişisel onuruna hakaret olarak algılamış ve neticede rabbilerin otoritesine karşı tavır alan Marranolar ortaya çıkmıştır.⁵ Bu gruba verilebilecek en iyi örnek ise Kutsal Kitap eleştirisiyle⁶ Avrupa'yı sarsan Baruch Spinoza'dan⁷ (ö. 1677) önce dönemin en büyük heretiği kabul edilen Uriel da Costa'dır (ö. 1640). Uriel da Costa ve onun gibi dini özgürlük ve reform arayışı içinde olan kişiler Yahudilik içerisinde de istediklerini bulamayınca, dogmalardan ve kurumsal yapılardan uzak bir din ve Tanrı anlayışını benimsemiştir.⁸

Uriel da Costa, bu grup içerisinde de istisnai bir örnektir. Çünkü Uriel'in eleştirilerinde ve söylemlerinde Yahudiliğe karşı bariz bir nefret görülmektedir. Yahudi kökenlere sahip bir kişinin böyle bir tavır benimsemesi oldukça dikkat çekicidir. Bu tavrı anlayabilmek için onun hayatını incelemek bir zorunluluktur. Da Costa'nın hayatıyla ilgili en önemli metin, ölümünün ardından Amsterdam'daki evinde bir nüsha halinde bulunan *Exemplar Humanae Vitae* (İnsan Yaşamının Bir Örneği) adıyla yazmış olduğu otobiyografidir. Latince olarak kaleme alınan eser 1687 yılında Protestan teolog Philip van Limborch (ö. 1712) tarafından Isaac Orobio de Castro ile yaptığı tartışma kayıtlarının bir eki olarak yayımlanmıştır. Araştırmacılar arasında eserin otantikliğiyle ilgili uzun süre tartışmalar yaşanmış ancak yakın dönemde yapılan çalışmalar neticesinde eserin Uriel da Costa'ya ait olduğuna kanaat getirilmiştir.⁹ Eserle ilgili tartışma nedenlerinden biri, içermiş olduğu yoğun Ferisi eleştirisi ve dönemin Yahudilerine karşı hakarete varan ifadeler içermesidir. Bu nedenle esere müdahale edildiğini ve eserde yer alan bilgilere şüpheyle yaklaşılması gerektiğini

⁵ José Faur, *In the Shadow of History: Jews and Conversos at the Dawn of Modernity* (Albany: State University of New York Press, 1992), 110-113.

⁶ Kutsal Kitap Eleştirisi (Biblical Criticism) hakkında detaylı bilgi için bkz. Ömer Faruk Yıkar, *Kutsal Kitap Eleştirisi ve Tesniye Kitabı* (Kitabevi Yayınları, 2022); Merve Yetim, *Kutsal Kitap Eleştirisi -Julius Wellhausen Örneğinde-* (Ankara: Eskiyeeni Yayınları, 2020).

⁷ Detaylı bilgi için bkz. Mustafa Furkan Dinleyici, *Modern Dönem Kutsal Kitap Eleştirisinin Öncüsü: Baruch Spinoza ve Eski Ahit Eleştirisi* (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2020); Mustafa Furkan Dinleyici, "Spinoza'nın İsa Algısı ve Hıristiyanlık ile İlgili Görüşleri", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/2 (2023), 446-472.

⁸ Antonio José Saraiva, *The Marrano Factory: The Portuguese Inquisition and Its New Christians 1536-1765*, çev. H. P. Salomon - I. S. D. Sassoon (Leiden: Brill, 2001), 172.

⁹ Matt Goldish, "Perspectives on Uriel da Costa's 'Example of a Human Life'", *Studia Rosenthalia* 42/43 (2011 2010), 2.

savunan araştırmacılar olmuştur.¹⁰ Ancak Uriel da Costa'nın yaşadığı dönem, coğrafya ve başına gelen olaylar dikkate alındığında bu tür ifadeler kullanmasının nedenleri anlaşılabilir. Da Costa'nın hayatına dair bir diğer önemli kaynak tarihi veriler ve mahkeme kayıtlarıdır.¹¹ Çalışmada Uriel'in otobiyografisi ve tarihi kayıtlar birlikte ele alınarak Da Costa'nın hayatı bütüncül bir şekilde ortaya konulmaya çalışılacaktır.

1. Herem Öncesi Hayatı

Exemplar Humanae Vitae'a göre doğumunun ardından Gabriel ismi verilen fakat sünnet olup Yahudiliğe geçtikten sonra küçük bir değişlikle ismi değişen ya da değiştirilen Uriel da Costa¹², Portekiz'in Porto kentinde zengin ve soylu bir ailede - tahminen 1583-84 yıllarında-¹³ dünyaya gelmiştir. Ailesinin Marrano soyundan geldiğini belirten Uriel, babasının tam anlamıyla bir Hıristiyan olduğunu ifade etmektedir.¹⁴ Uriel'in babası Bento da Costa (ö. 1608) Porto'nun önde gelen isimlerinden biridir. Varlıklı bir ailede büyüyen Uriel, kendisine tutulan özel hocalardan iyi bir eğitim almış ve 1600 yılında Coimbra Üniversitesi Kilise Hukuku Bölümü'ne kayıt yaptırmıştır. Üniversite kayıtlarında Uriel'in zaman zaman eğitime ara verip tekrar devam ettiği görülmektedir.¹⁵

Aldığı eğitimden bahsederken, yaratılışı itibariyle dindar ve merhametli bir yapıya sahip olduğunu belirten Uriel da Costa, seküler eğitimin yanı sıra yaşadığı bölgede hâkim olduğunu ifade ettiği "Papalık Dini" üzerine de eğitim aldığını dile getirmektedir. Ancak bu dindarlık Uriel'in ifadesiyle kendisine hayat boyunca inanılmaz acılar yaşatmıştır. Sonsuz azap düşüncesinin kendisine yaşattığı korkuyla dini doktrinleri bütünüyle öğrenmeye gayret ettiğini, boş zamanlarında Yeni Ahit'i ve diğer dini kitapları okuduğunu, fakat bu metinlere ne kadar fazla zaman ayırırsa o kadar fazla yeni problemin doğduğunu belirtmektedir. Yaşadığı kafa karışıklığı ve şüphelerin kendisini derin bir keder ve melankoliye sürüklediğini belirten Uriel, bütün dini vecibeleri yerine getirmenin ve günah itirafıyla günahlarının bağışlanması'nın imkânsız olduğunu düşündüğünü ve bu nedenle kurtuluştan ümidi kestiğini ifade etmektedir. Bütün bu yaşadıkları, Uriel'i ölüm sonrası hayatla ilgili anlatıların sahte olup olmadığını sorgulamaya itmiş ve Uriel da Costa 20'li yaşlarında keskin bir zihinsel dönüşüm yaşayarak kurtuluşun kendisine öğretildiği şekilde olmayacağı kanaatine varmıştır.¹⁶

1608 yılında babasının vefatı üzerine okulu tamamen bırakmış ve Porto'ya ailesinin yanına dönmüştür. Babasının ölümünün ardından ailede maddi sıkıntılar baş göstermiştir. Uriel, geçim sıkıntısı nedeniyle kilisede çalışmaya başlamıştır. Kısa

¹⁰ Yirmiyahu Yovel, *Spinoza and Other Heretics: the Marrano of Reason* (Princeton: Princeton University, 1989), 44.

¹¹ Saraiva, *The Marrano Factory: The Portuguese Inquisition and Its New Christians 1536-1765*, 284-286, 323-324.

¹² Uriel Acosta, *A Specimen of Human Life* (New York: Bergman Publishers, 1967), 45.

¹³ H. P. Salomon - I. S. D. Sassoon, "Introduction", *Examination of Pharisaic Traditions Supplemented by Samuel da Silva's Treatise on the Immortality of the Soul* (Leiden: Brill, 1993), 1.

¹⁴ Acosta, *A Specimen of Human Life*, 9.

¹⁵ Salomon - Sassoon, "Introduction", 4-5.

¹⁶ Acosta, *A Specimen of Human Life*, 10-11.

bir süre çalıştıktan sonra kilisedeki görevinden ayrılan Uriel, bir süre ailesinin mali işleriyle meşgul olmuştur. Uriel, annesi ve birkaç kardeşiyle birlikte 1614 yılında Amsterdam'a gitmek üzere gizlice Porto'dan ayrılmış, geride yalnızca kız kardeşi ve kardeşinin eşi kalmıştır. Şehirden gizlice ayrılmalarının nedeni ise 1610 yılında Portekiz devletinin almış olduğu karardır. Bu karara göre Marranolar, kraliyet izni olmadan Portekiz'den ayrılamayacaktır. İzin almadan ülkeyi terk eden kişilerin bütün mal varlıklarına devlet tarafından el konulacaktır. İlan edilen fermanla, kaçan kişileri ihbar edenlere ödül verileceği bilgisi de yer almaktadır. Yapılan ihbar üzerine Uriel'in kız kardeşi yakalanmıştır. Yahudileştirme suçlamasıyla Engizisyon tarafından yargılanmış, ancak ceza alıp almadığı net değildir.¹⁷ Çünkü bazı araştırmacılar mahkeme kayıtlarını delil göstererek Marranoları Yahudiliğe döndürme girişimleri nedeniyle ceza verildiğini söylerken; başka araştırmacılar ise yine mahkeme kayıtlarına dayanarak yargılamanın olduğunu ancak Hıristiyanların tanıklıkları sayesinde suçlamalardan beraat edildiğini ifade etmektedir.¹⁸ Portekiz devletinin Marranolarına karşı böyle bir tavır almasının arkasında Protestanlığın etkisinin olduğunu söylemek mümkündür. Avrupa'da Protestanlığın yayılması ve Katolik Kilisesi'nin güç kaybetmesi üzerine, Katolikliğin en yoğun yaşandığı ülkelerden olan İspanya ve Portekiz'de Katolik inancı savunmak ve güçlendirmek adına faaliyetler yapılmaya başlanmıştır. Buna karşılık Marranoların da yapılan takibatlar ve ilan edilen fermanlar nedeniyle Katolikliği bir tehdit ve baskı unsuru olarak gördüklerini söylemek yanlış olmayacaktır.¹⁹

Mahkeme kayıtlarındaki bilgiler bu şekilde olmakla birlikte Uriel da Costa'nın otobiyografisinde anlattığı hikâye daha farklıdır. Ruhsal krizler yaşayan Uriel, sorunlarını çözmek adına Eski Ahit ve Yeni Ahit metinlerini karşılaştırmaya başlamıştır. Okumaları sonucunda iki metin arasında oldukça önemli farklar olduğunu görmüş ve Eski Ahit'teki anlatıların, Tanrı tarafından gönderildiğine inanmanın daha kolay olduğunu düşünmüştür. Eski Ahit'e hem Yahudiler hem de Hıristiyanlar inanırken; Yeni Ahit'e sadece Hıristiyanların inandığını ve Eski Ahit'te Musa'nın, Tanrı'nın yasalarını insanlara ileten bir elçi olarak konumlandırıldığını belirten Uriel, bu gibi nedenlerle Yahudiliğin daha makul bir inanç olduğunu ve Yahudiliğe yöneldiğini ifade etmektedir. Bununla birlikte Yahudiliğe dönmek için Portekiz'in son derece tehlikeli bir yer olduğunu da dile getiren Uriel, bu noktadan itibaren şehri terk etmeyi düşünmeye başlamıştır.²⁰

Görüldüğü üzere Uriel, Yahudilik ile tanışmasını ve yaşadığı zihinsel dönüşümü yalnızca kendi çabasının bir sonucu olarak göstermektedir. Marrano kökenli bir ailede büyümesine rağmen herhangi bir şekilde Yahudiliğe atıfta bulunmamakta, babasının Hıristiyanlığından, aldığı Hıristiyan eğitimden, okuduğu dini metinlerden ve tüm bunların neticesinde "Papalık Dini" olarak nitelediği yapıya karşı zihninde uyanan şüphelere ve yaşadığı duygulara dikkat çekmektedir. Ancak Uriel'in bu anlatısı en iyi ihtimalle madalyonun bir yüzüdür. Diğer yüzünde ise Uriel'in hayatının

¹⁷ Salomon - Sassoon, "Introduction", 6-8.

¹⁸ Faur, *In the Shadow of History: Jews and Conversos at the Dawn of Modernity*, 121-122; Salomon - Sassoon, "Introduction", 6-8.

¹⁹ Yovel, *Spinoza and Other Heretics: the Marrano of Reason*, 41.

²⁰ Acosta, *A Specimen of Human Life*, 12.

önemli bir parçası olan Yahudi kültür bulunmaktadır. Her ne kadar Uriel yalnızca babasından bahsetse de annesi de önemli ve varlıklı bir Marrano ailesinden gelmektedir. Öyle ki bu aileden 14 kişi Yahudileştirme suçlamasıyla Engizisyon Mahkemesi tarafından hapse atılmış, ikisi yakılmış, biri de idam edilmiştir. Engizisyon'la başı dertte olan aile üyeleri İtalya, Amsterdam, Hamburg ve Osmanlı'ya kaçarak yeni Yahudi cemaatleri kurmuşlar ya da mevcut olanlara katılmışlardır. Amsterdam'daki cemaatlerden birinin kurulmasında aile üyelerinin önemli rolü bulunmaktadır. Da Costa ailesinin Yahudilik ile olan bu yakın bağının yanı sıra Porto'da ciddi bir Marrano nüfusu da bulunmakta ve bu insanlar Yahudilikle olan ilişkilerini devam ettirmektedir. 1565'ten 1618'e kadar yüzlerce Marrano, Yahudiliğe dönmek için Porto'dan kaçmıştır. Şehir halkı, Hıristiyanlar tarafından Marrano kültürüyle öylesine özdeşleştirilmiştir ki, 5 Mart 1625'te Marrano olmasından şüphelenilen 15 yaşında bir kız çocuğu, yalnızca Porto'lu olması nedeniyle kurtuluşa erme ihtimalinin olmadığına hükmedilerek yakılmıştır.²¹ Ayrıca o dönemde İspanya ve Portekiz'de Yahudiliğe dair ciddi bir bilgi birikiminin ve yazılı eserlerin olduğu tespit edilmiştir. Bölgede geleneksel Yahudilik korunmaya ve aktarılmaya çalışılmıştır.²² Uriel gibi eğitilmiş, zengin ve ailesi Yahudilik ile böylesine yakın olan bir kişinin bu eserlere ulaşması oldukça kolaydır. Ayrıca Hıristiyanlar tarafından XVI. yüzyılda Portekiz'de Yahudilik ve özellikle Talmud karşıtı metinler kaleme alınmıştır. Bu metinlerde Talmud ve midraşlar hakkında detaylı bilgiler yer almaktadır.²³ Uriel'in üniversitede okuduğu yıllarda Marrano cemaatinin liderlerinden Kilise Hukuku profesörü Antonio Homem (ö. 1624) ile iletişim halinde olduğu da bilinmektedir. Dolayısıyla Uriel'in, eğitilmiş Marranolarla bir araya geldiği ve fikir alışverişinde bulunduğu rahatlıkla söylenebilir.²⁴ Bütün bunlar göz önüne alındığında Uriel da Costa'nın Yahudilik hakkındaki bilgilerini yalnızca Kutsal Kitap'tan edindiğine dair anlatıyı kabul etmek pek mümkün değildir. Öyleyse neden Uriel'in böyle bir tercihte bulunarak hayatının önemli bir kısmını gizlediği ve okuyucuyu adeta manipüle ettiği sorusu akla gelmektedir. Bu sorunun cevabı eserin yazıldığı dönemin şartlarında gizlidir.

Her ne kadar Yahudi cemaati içinde olsa da Uriel da Costa, Hıristiyan nüfusun yoğunlukta olduğu ve devlet makamlarının da Hıristiyan olduğu Amsterdam'da yaşamaktadır. Eserde baştan sona Yahudiler ve geleneksel Yahudilik anlayışı ele alınsa da Uriel'in birincil muhatapları Hıristiyanlardır. Eserin Latince yazılması bunun en büyük göstergelerinden biridir. Eğitilmiş Yahudiler Latince okuyabilmektedir ancak sayıları oldukça azdır. Cemaatin büyük çoğunluğunun asıl dili Portekizce ya da İspanyolca'dır.²⁵ Dikkat çeken bir başka husus ailesinin, akrabalarının, dindaşlarının ve kendisinin Engizisyon Mahkemeleri'nden zarar görmesine ve hayatını şekillendiren önemli bir kurum olmasına rağmen en ufak bir şekilde Engizisyon'a atıfta

²¹ Faur, *In the Shadow of History: Jews and Conversos at the Dawn of Modernity*, 116-117, 119; Saraiva, *The Marrano Factory: The Portuguese Inquisition and Its New Christians 1536-1765*, 170; Goldish, "Perspectives on Uriel da Costa's 'Example of a Human Life'", 3.

²² Miriam Bodian, "Hebrews of the Portuguese Nation: The Ambiguous Boundaries of Self-Definition", *Jewish Social Studies* 15/1 (2008), 67-68.

²³ Goldish, "Perspectives on Uriel da Costa's 'Example of a Human Life'", 7.

²⁴ Miriam Bodian, "In the Cross-Currents of the Reformation: Crypto-Jewish Martyrs of the Inquisition 1570-1670", *Past & Present* 176 (2002), 103.

²⁵ Goldish, "Perspectives on Uriel da Costa's 'Example of a Human Life'", 9.

bulunmamasıdır. Bu durumun muhtemel nedeni de yönetici makamları rahatsız etmemektir.²⁶

1615 yılında Amsterdam'a ulaşan aile kısa bir süre burada yaşamış, daha sonra Hamburg'a göç etmiştir. Hamburg'a gitmelerinden kısa bir süre sonra Uriel, Yahudi din adamları ve cemaatin önde gelen isimleriyle sorunlar yaşamaya başlamıştır.²⁷ Bu sorunların kaynağını Uriel'in otobiyografisinde bulmak mümkündür. Uriel ve ailesi, Amsterdam'a vardıklarında Yahudilerin büyük bir özgürlük içerisinde dini vecibelerini yerine getirebildiklerini gördüklerini, derhal sünnetle ilgili yasayı uyguladıklarını ve Yahudi isimler aldıklarını ifade etmektedir. Bununla birlikte Uriel, Yahudilerin uygulamalarının Musa'nın emrettiğinden çok farklı olduğunu da şaşkınlıkla belirtmektedir. Eski Ahit'te şeriatın harfiyen yerine getirilmesi gerektiği söylemi nedeniyle, Amsterdam'daki Yahudilerin yaptıkları yeniliklerin yanlış uygulamalar olduğunu düşünen Uriel, bu durumun kendisini rahatsız ettiğini ve oradaki din adamlarına açıkça karşı çıkma konusunda kendisini mecbur hissettiğini ifade etmektedir. Uriel da Costa bu karşı çıkışı, şeriatı korumak suretiyle Tanrı'ya hizmet etmek olarak değerlendirmektedir.²⁸

Anlatının bu kısmına da şüpheyle yaklaşmak yerinde olacaktır. Çünkü yukarıda işaret edildiği üzere, geleneksel Yahudilik anlayışıyla karşılaşmaması neredeyse imkânsız olan Uriel'in, Amsterdam'daki dini uygulamaları gördüğünde şaşırması dikkat çekicidir. Ayrıca Da Costa'nın hukuk eğitimi aldığını da unutmamak gerekir. Bir hukukçu olarak, zamanın değişmesiyle hükümlerde değişikliklerin meydana gelebileceğini bilmiyor olması makul değildir. Anlatının doğruluğu kabul edilse bile dönemin şartlarını ve Yahudi cemaatinin içinde bulunduğu durumu göz önüne almadan ütöpik bir şekilde tamamen Kutsal Kitap'a bağlı, sosyolojik gerçekleri bir kenara bırakarak yaşanan bir din beklentisi içine girmesi eleştiri konusudur.²⁹ Ancak hikâyenin kurgusu açısından Uriel'in anlatısı oldukça normaldir. Çünkü en başta Yahudi geçmişini tamamen gizlemektedir.

Bu noktada Hıristiyanlığın etkisi yeniden karşımıza çıkmaktadır. Da Costa'nın eserini yazarken kullandığı üslubun ve ortaya koyduğu kurgunun oluşumunda genel olarak Hıristiyanlığın etkisi açıkça görülmekle birlikte özelde Protestanlığın etkili olduğu çıkarımını yapmak mümkündür. Her şeyden önce o dönemde Amsterdam'da Protestanlık baskın mezheptir. Sosyolojik durumun farkında olan Uriel, metninde Protestanların olumlu yaklaşabileceği ifadeler kullanmaktadır. İlk olarak eserinin başında Portekiz'deki insanların "Papalık Dini"ne inandıklarını söyleyerek Katolik geleneğin ve kurumsal yapının karşısında olduğu mesajını vermektedir. Hayatının en acı verici zamanlarının Katolik öğretilere uygun olarak yaşadığı dönemler olduğunu vurgulamakta ve günah çıkarma gibi Katolik ritüellerin kurtuluşa vesile olacağını düşündüğünü dile getirmektedir. Kurtuluş probleminin kendisinde yarattığı duygusal krizler nedeniyle de Kutsal Kitap'a döndüğünü ve böylece huzura kavuştuğunu belirtmektedir. Bu anlatı çok açık bir biçimde Protestanlığın kurucu ismi

²⁶ Faur, *In the Shadow of History: Jews and Conversos at the Dawn of Modernity*, 120.

²⁷ Salomon - Sassoon, "Introduction", 8.

²⁸ Acosta, *A Specimen of Human Life*, 13-14.

²⁹ Yirmiyahu Yovel, *The Other Within: The Marranos* (Princeton: Princeton University Press, 2009), 331.

Martin Luther'in (ö. 1546) Papalığa karşı başlattığı hareketin çıkış noktasıyla özdeşleşmektedir. Katolik bir keşiş olan ve mükemmel bir dindar olmak için elinden gelen her şeyi yapan Luther, kurtuluş problemini çözmemesi nedeniyle Kutsal Kitap'a dönüş yapmıştır.³⁰ Bu konuda Luther'in söyledikleriyle Uriel'in vurguları tamamen örtüşmektedir. Ayrıca Uriel'in geleneği reddederek devamlı olarak Kutsal Kitap'a atıfta bulunması ve gerçek dinin yalnızca Kutsal Kitap'a uygun hareket ederek yaşanabileceğini dile getirmesi bariz bir biçimde Protestanlığın temel prensiplerinden olan *Sola Scriptura*'yı çağrıştırmaktadır. Nasıl ki Luther, kurtuluşa ermek için din adamlarına ihtiyaç olmadığını göstermeye çalıştıysa; Uriel de aynı tavrı benimseyerek din adamlarına karşı çıkmış ve kurtuluş için Kutsal Kitap'a dönüş yapılması gerektiğine dikkat çekmiştir.

2. Din Adamları Sınıfıyla Mücadele ve Herem İlan Edilmesi

Hamburg'da ikamet ederken Tora ile Talmud arasındaki farklara ve çelişkilere dikkat çekerek din adamlarının bazı uygulamalarına karşı çıkan Uriel, düşüncelerini kaleme dökerek Venedik'te bulunan Yahudi cemaatinin liderlerine göndermiştir. Onlar da bu meseleyle ilgilenmesi için dönemin ünlü din adamlarından Leon Modena'ya (ö. 1648) başvurmuş ve Uriel'in iddialarının çürütülmesini talep etmişlerdir. Görevi üstlenen Modena karşıt bir metin yazmakla kalmamış, Hamburg cemaatinin liderleri aracılığıyla Uriel'e mesaj göndererek, sapkın fikirlerinden vazgeçmediği takdirde herem cezasına çarptırılacağı tehdidinde bulunmuştur.³¹ Bu sert tavır nedeniyle Da Costa, Yahudi din adamlarının en ufak bir farklılığa bile tahammül edemediklerinden, her konuda kendilerinin taklit edilmesini istediklerinden bahsederek dönemin din adamlarını inatçı ve yoldan çıkmış olarak tanımlamış, tıpkı ataları gibi "iğrenç Ferisi mezhebinin" ve onun kurumlarının takipçisi olduklarını dile getirmiştir. Meseleyi bir inanç özgürlüğü olarak değerlendirdiğini belirten Uriel, sözünden dönmektense din adamlarının verdiği cezayı çekmeyi kabul ettiğini söylemektedir.³² Herem tehdidi karşısında Uriel'in boyun eğmemesi üzerine, Leon Modena harekete geçerek Hamburg cemaatine talimat vermiş ve 1618 yılında gıyabında gerçekleştirilen bir törenle Uriel da Costa herem ilan edilmiştir.³³ Yahudilerle iletişimi tamamen kesilen Uriel, yıllar boyunca dinî meselelerde kendisini örnek alan kardeşlerinin bile "rabbilerin korkusundan dolayı" yüzüne bakmadığını ifade etmektedir.³⁴

Uriel da Costa'nın 1616 yılında Ferisi geleneğe karşı eleştirilerini ilk kez kaleme aldığı 11 maddelik metin incelendiğinde herem cezasının nedeni ortaya çıkmaktadır. Burada Uriel, tefilin kullanımı, sünnet, bayramlar, takvim, Tevrat'taki cezaların uygulanması ve Sözlü Yasa'nın geçersizliği gibi konuları ele almaktadır.³⁵ Bu eleştiriler incelendiğinde göze çarpan ilk husus, Uriel da Costa'nın Kutsal Kitap

³⁰ Hakan Olgun, *Sekülerliğin Teolojik Kurgusu Protestanlık* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2006), 21-22; Karen Armstrong, *Tanrı'nın Tarihi*, çev. Hamide Koyukan vd. (İstanbul: Pegasus Yayınları, 2018), 398-399.

³¹ Salomon - Sassoon, "Introduction", 9-10.

³² Acosta, *A Specimen of Human Life*, 14-15.

³³ Salomon - Sassoon, "Introduction", 10.

³⁴ Acosta, *A Specimen of Human Life*, 15.

³⁵ Acosta, *A Specimen of Human Life*, 47-65.

metnine olan bağlılığıyla ilgilidir. Da Costa, Yahudi inanç ve ibadetlerinin harfi harfine Kutsal Kitap'ta yazılı olan şekliyle uygulanması gerektiğini vurgulamakta, Ferisilerin Tevrat hükmüne aykırı inanç ve uygulamalar geliştirdiklerini dile getirmekte ve bu hususta onları ağır bir şekilde eleştirmektedir. Yapılan eleştirilerde dikkat çeken bir diğer husus Ferisi geleneğinin fonksiyonuyla alakalıdır. Uriel, devamlı olarak Ferisi geleneğinin Yahudi inancını bozduğunu, yozlaştırdığını ve Gentile karşısında Yahudiliği küçük düşürdüğünü ifade etmektedir. Bu bağlamda Uriel'in sıklıkla vurgu yaptığı bir başka husus olarak Ferisilerin bireysel kötülüğü karşımıza çıkmaktadır. Uriel'e göre Ferisiler kötü niyetli ve insanları kendi isteklerine göre kontrol ederek onları sömürmek isteyen kişilerdir. Son olarak Uriel'in Ferisilik eleştirisini şekillendiren bir husus daha bulunmaktadır. O da "çağın ruhu" olarak isimlendirebileceğimiz unsurdur. Uriel da Costa, kimi zaman yaptığı eleştirilerde yaşadığı dönemde yükselişte olan rasyonel akıl, felsefe, doğa bilimleri, tabiat yasaları, evrensel ahlakî ilkeler gibi hümanist söylemlerin etkisiyle hareket etmiş ve dönemin entelektüel çevrelerinde hâkim olan düşünceleri eleştirilerine yansıtmıştır.

1623 yılında Uriel'in fikirlerini reddetmek amacıyla Dr. Samuel da Silva (ö. 1631) tarafından yazılan *Tratado da immortalidade da alma* (Ruhun Ölümsüzlüğü Üzerine İnceleme) adlı eserden de bu eleştirileri teyit etmek mümkündür. Da Silva'nın aktardığına göre Uriel, Sözlü Yasa'nın (Talmud) Sina Dağı'nda Musa'ya verildiğini açıkça inkâr etmekte, Sözlü Yasa'nın kötü niyetli din adamları tarafından insanları aldatmak ve kendi isteklerini insanlara kabul ettirmek amacıyla icat edildiğini dile getirmekte ve Tora'nın hiçbir açıklamaya ihtiyacı olmadığını ifade etmektedir. Ayrıca sünnet, tefilin, mezuya ve bayram kutlamaları gibi uygulamaları da hafife almakta ve bazılarını karşı çıkmaktadır. Uriel'in defalarca uyarıldığını ve kendisine olabildiğince yumuşak yaklaşıldığını belirten Da Silva, Uriel'in fikirlerinden dönmek yerine daha da ileri gittiğini ifade etmektedir.³⁶ Uriel da Costa, 1618 yılında Hamburg'da herem ilan edilmesine rağmen 1623 yılına kadar şehri terk etmemiştir. Bunun nedeni ise şehirde gerçekleştirdiği ticari faaliyetler ve Venedik'e göndermiş olduğu kısa metni genişleterek bir kitap yazmaya başlamasıdır.³⁷

Cemaatten kovulmasının ardından kendini savunmak, Ferisi geleneğinin geçersizliğini ve Yasa'ya aykırı olduğunu ortaya koymak amacıyla yazmaya başladığı kitabın çalışmalarını sırasında Eski Ahit'te dile getirilen ödül ve cezaların bu dünya ile sınırlı olduğunu fark ettiğini belirten Uriel, kendi ifadesiyle "ahiret hayatı ve ruhun ölümsüzlüğü konularına çok az bir ilgi duyan kişilerin görüşüne katılmıştır." Bunun nedeni ise Musa'nın Yasası'nda (Tevrat) ruhun ölümsüzlüğü ve ahiret hayatına dair herhangi bir söylemin bulunmamasıdır. Yasa'da belirtilen ödül ve cezalar yalnızca bu dünya ile ilgili geçici hususlardır. Uriel da Costa, ahiret hayatı ve ruhun ölümsüzlüğünü reddetmesi nedeniyle kendisine düşman olan kişilerin Hristiyanları kendi taraflarına çekme fırsatı yakaladıklarını ifade etmektedir.³⁸

1623 yılında Hamburg'dan Amsterdam'a giden Uriel da Costa, Yahudi

³⁶ Samuel da Silva, "Treatise on the Immortality of the Soul", çev. H. P. Salomon - I. S. D. Sassoon, *Examination of Pharisaic Traditions Supplemented by Semuel da Silva's Treatise on the Immortality of the Soul* (Leiden: Brill, 1993), 429-430.

³⁷ Salomon - Sassoon, "Introduction", 12-13.

³⁸ Acosta, *A Specimen of Human Life*, 16.

cemaatindeki kötü şöhreti nedeniyle Uriel Abadat ismiyle kendini tanıtmış ancak Venedik ve Hamburg'da herem ilan edilmesine neden olan fikirlerini dile getirmeye devam etmiştir. Amsterdam Yahudi Cemaati'nin 15 Mayıs 1623 tarihli tutanaklarında, üç kişilik bir Yahudi heyetinin Uriel ile buluşarak fikirlerinden vazgeçirmeye çalıştığı ancak Uriel'in kibir ve inatçılık içerisinde aynı görüşleri benimsemeye devam ettiği ve bu nedenle hâlihazırda herem ilan edilerek Tanrı tarafından lanetlenmiş bir kişi olan Uriel'in cemaatten dışlanmasına karar verildiği ifade edilmektedir. Ayrıca Uriel ile ilişkilerini kopardıkları için yalnızca kardeşlerine sekiz günlük bir süre tanınmış, diğer Yahudilerin ise bu tarihten itibaren Uriel ile herhangi bir iletişime geçmesi yasaklanmıştır.³⁹

Yalnızca Yahudilerin değil Hıristiyanların da gözünden düşürülmek için ruhun ölümsüzlüğü ve ahiret inancı üzerinden kendisine saldırıldığını dile getiren Uriel, kitabı basılmadan önce Yahudi cemaatinin bir adam tutarak (Samuel da Silva'yı kastetmekte) kendisine ruhun ölümsüzlüğü konusunda bir reddiye yazdırdıklarını ve bununla da yetinmeyen Yahudilerin çocuklarını üzerine salarak "İşte bir kâfir, işte bir mürted" diye bağırtıp evini taşlattıklarını ifade etmektedir. Verilen bu ceza Uriel'i eserini yazmaktan alıkoymamış, kendisine yazılan reddiye bir cevap yazmış ve çalışmasında ruhun ölümsüzlüğü fikrine tamamen karşı çıkmıştır. Ayrıca Ferisilerin Musa'nın uygulamalarından ne kadar ayrıldıklarına dikkat çekmiştir. *Exame das tradicoes Phariseas conferidas com a lei escrita* (Yazılı Kanunla Karşılaştırmalı Olarak Ferisi Geleneğin İncelenmesi) adını taşıyan eser 1624 yılında basılmıştır. Eserin birinci bölümünde 1616 yılında dile getirdiği eleştirileri daha detaylı bir şekilde ele almış, koşerle ilgili birkaç hususu eklemiş, Sözlü Yasa'nın geçersizliğine ve uydurma olduğuna daha çok vurgu yapmıştır. Bu eleştirilerde dikkat çeken en önemli husus ise Uriel'in üslubundaki sertleşmedir. 1616 yılındaki eleştirilerine kıyasla Yahudilere ve Ferisi geleneğe karşı çok daha ağır ifadeler kullanmıştır.⁴⁰ Uriel da Costa'nın ifadesiyle kitap basılır basılmaz şehir yöneticileri ve Yahudi cemaatinin liderleri, ruhun ölümsüzlüğü inancını çürütmek ve sadece Yahudiliği değil aynı zamanda Hıristiyanlığı da yıkmak amacıyla bir kitap yazdığı iddiasıyla Uriel da Costa'yı şehir mahkemesine ihbar etmiştir. Bu ihbar üzerine yakalanan Da Costa hapse atılmış ve yaklaşık on gün kadar hapiste kaldıktan sonra yüksek miktarda bir para cezasına çarptırılmış ve kitaplarına da el konulmuştur.⁴¹

Da Costa'nın kitapları piyasadan toplatılmış ve herkesin gözü önünde yakılmıştır. Ancak bu kitaplardan iki nüsha bir şekilde yakılmaktan kurtulmuş ve günümüze kadar ulaşmıştır. Bu nüshalardan biri H. P. Salomon tarafından 1990 yılında Det Kongelige Bibliotek'te (Danimarka Kraliyet Kütüphanesi) keşfedilmiştir. Amsterdam'da basılan ve derhal toplatılarak imha edilmeye çalışılan eser, 1632 yılında İspanya'da yasaklı kitaplar listesine dâhil edilmiştir. Bu da Uriel'in etkisinin yalnızca yaşadığı bölgeyle sınırlı olmadığına önemli bir göstergesidir.⁴² Hollanda'da Engizisyon Mahkemesi olmadığı için Uriel da Costa'ya idam cezası verilememiş ancak Amsterdam'dan sürgün edilmiştir.

³⁹ Salomon - Sassoon, "Introduction", 15.

⁴⁰ Uriel da Costa, "Examination of Pharisaic Traditions", çev. H. P. Salomon - I. S. D. Sassoon, *Examination of Pharisaic Traditions Supplemented by Semuel da Silva's Treatise on the Immortality of the Soul* (Leiden: Brill, 1993), 271-306.

⁴¹ Acosta, *A Specimen of Human Life*, 17-18.

⁴² Herman Prins Salomon, "A Copy of Uriel da Costa's 'Exames das Tradicoes Phariseas' Located in the Royal Library of Copenhagen", *Studia Rosenthalia* 24/2 (1990), 154.

Sürgün nedeniyle Utrecht'e giden Uriel, dört yıl sonra annesinin cenazesi için Amsterdam'a geri dönmüştür. Muhtemelen kardeşlerinin devreye girmesiyle Yahudi cemaati, Uriel'in Amsterdam'da yaşamasına göz yummuştur.⁴³

Amsterdam Yahudi Cemaati'nin farklı fikirlere karşı bu kadar sert bir tavır almasının arkasında birkaç neden bulunmaktadır. Birincisi, cemaat Marrano kökenli insanlardan oluştuğu için zihinsel ve kültürel olarak kırılğan bir yapıdadır. Arada kalmış bir topluluk olarak şekillenen Marranoların farklı fikirleri benimsemesi kolay olmaktadır. Bu nedenle cemaatin birliğini korumak adına farklılıklara karşı sert bir tavır benimsenmiştir. İkincisi, Amsterdam Yahudi Cemaati, Hıristiyanlar tarafından kontrol edilen bir ülkede yaşayan azınlık bir gruptur. Fikirleri ve söylemleriyle yalnızca Yahudileri değil iktidarı elinde bulunduran Hıristiyanları da rahatsız edecek kişilerin Yahudilerin içinden çıkması cemaat yöneticilerini yeni takibat ve baskılara maruz kalacakları endişesiyle korkutmaktadır. Bu nedenle cemaatin güvenliğini ve dinlerini yaşama imkânını korumak adına sert bir reaksiyon göstermektedirler.⁴⁴ Cemaatin hassas davranmasının nedenlerinden biri de Hollanda devletinin aldığı bir karardır. 1619 yılında Hollanda Eyalet Meclisi, Yahudilerin bölgeye kabul edilmesiyle ilgili kararı belediyelere bırakma konusunda mutabık kalmış ancak bir şart koşmuş ve her bir Yahudi'nin Tanrı'nın varlığını kabul etmesinin yanı sıra ahiretin ve ödül-cezanın varlığına da inandığını deklare etmesini istemiştir. Bu nedenle Yahudiler Da Costa'yı şehir yargıcına şikâyet edebilmiş ve hapis cezasına çarptırmışlardır. Böylece Yahudiler, Uriel da Costa üzerinden Hollandalı Hıristiyan makamlara, ortak konularda birlikte ve uyum içerisinde hareket ettikleri mesajını vermiştir.⁴⁵

Amsterdam'dan sürgün edildiği süre zarfında Uriel, Musa Yasası'nın, Tanrı'nın Yasası olarak kabul edilip edilmemesi gerektiğini sorgulamaya başladığını dile getirmektedir. Yaptığı çalışmalar neticesinde, Musa'nın Yasası'nın Tanrı'nın Yasası olmadığına kanaat getirmiştir. Musa'nın Yasası da dünyadaki diğer pek çok sistem gibi insanlar tarafından icat edilmiştir. Çünkü Musa'nın Yasası içinde tabiatın yasalarına aykırı pek çok unsur bulunmaktadır. Tabiatın yasalarını en başta koyan kişi bizzat Tanrı olduğuna göre, Musa'nın Yasası'nı da O'nun gönderdiği söylendiği takdirde, Tanrı kendisiyle çelişmiş olacaktır. Tanrı, tabiat kanunları, Musa'nın şeriatı, Yahudilerin yaşantısı gibi konular hakkında uzun süre düşünen Uriel da Costa, karşılaştığı problemler nedeniyle yoğun bir melankoli içerisine girmiştir. İçine düştüğü melankolinin ve cemaatten uzak yaşamının kendisine hiçbir fayda sağlamadığını görmesi üzerine yaklaşık 15 yıl boyunca ayrı kaldığı Yahudi cemaatine, eski hayat standartlarına kavuşmak ve daha iyi bir şekilde yaşamak amacıyla geri dönmek için girişimde bulunmuştur. Kuzenlerinden birinin kendisine aracılık etmesi neticesinde cemaatin liderleriyle görüşen ve şartlarını kabul eden Uriel, kısa süre sonra büyük bir pişmanlık duysa da Yahudi cemaatine geri dönmüştür.⁴⁶

⁴³ Salomon - Sassoon, "Introduction", 17-19; Goldish, "Perspectives on Uriel da Costa's 'Example of a Human Life'", 4.

⁴⁴ Yovel, *The Other Within: The Marranos*, 294; Yovel, *Spinoza and Other Heretics: the Marrano of Reason*, 12-13.

⁴⁵ Steven Nadler, *Spinoza's Heresy: Immortality and the Jewish Mind* (Oxford: Oxford University Press, 2001), 180.

⁴⁶ Acosta, *A Specimen of Human Life*, 18-19.

3. Cemaatten Kopuş ve Yahudi Düşmanlığı

1618 yılında herem ilan edilen ve 1632 yılında cemaate geri dönüş yapan Uriel'in aktardığına göre cemaate tekrar kabul edildikten birkaç gün sonra, evinde barındırdığı yeğenlerinden biri tarafından koşer ve diğer Yahudi uygulamalarına riayet etmediği hususunda cemaatin liderlerine şikâyet edilmiştir. Bunun üzerine eskisinden daha şiddetli bir takibata uğramış ve çeşitli yaptırımlara maruz kalmıştır. Bu yaptırımlar ilk etapta yakın çevresi tarafından gerçekleştirilmiştir. Cemaate dönüşü için Uriel'e aracılık eden kuzeni, Uriel'in bu davranışlarını kişisel bir saygısızlık olarak algılamış ve kendisine düşmanlık etmeye başlamıştır. O dönemde evlilik arifesinde olan Uriel'in evliliğini engellemiş, kardeşlerini Uriel'e karşı tavır almaları konusunda ikna etmiş ve hatta yapmış olduğu iş anlaşmalarında bile Uriel'e problemler yaşatmıştır. Bu süre zarfında yaşanan bir başka olay, Uriel ile Yahudi cemaati arasındaki gerilimi zirve noktasına taşımıştır. Londra'dan gelen biri İspanyol diğeri İtalyan iki Hıristiyan, Uriel ile yaptıkları bir sohbet esnasında kendi dinleri içerisinde yaşadıkları memnuniyetsizlikleri dile getirerek Yahudiliğe geçme konusunda Uriel'den tavsiye istemiştir. Yahudilerle herhangi bir soy bağları bulunmayan bu kişilere Uriel, yaşadıkları sorunlara katlanmalarını ve hiç bilmedikleri büyük bir yükün altına girmemelerini tavsiye etmiştir. Yaptıkları bu konuşmanın bir sır olarak saklanması gerektiğini belirtmesine rağmen, bu iki kişi Uriel'in söylediklerini cemaatin liderlerine anlatmıştır. Bundan sonrasında yaşananları Uriel şu şekilde aktarmaktadır: *"Bu iki hain zavallı, bana teşekkür edecekleri yerde, kirli bir kazanç umuduyla her şeyi sevgili dostlarım! Ferisilere anlattılar. Bunun üzerine sinagogun liderleri toplandı. Rabbiler öfke ve nefretle ateşlendi ve küstah ayaktakımı 'Onu çarımha gerin' diye hep bir ağızdan bağırdı. Kısacası Sanhedrin'in huzuruna çağırıldım ve sanki hayatımla yargılanıyormuşçasına, suçlandığım hususlar tek tek sayılmaya başladı. Sonunda, eğer gerçek bir Yahudi isem suçlamaları kabul ederek onların hükmüne boyun eğmem istendi ve aksi takdirde tekrar herem ilan edilmeme karar verildi."*⁴⁷

Bunun üzerine Uriel, Yahudi liderlerin insanları yargılama ve cezalandırma konusundaki yetkilerini sorgulayan birkaç söz söyleyerek suçlamalara karşı çıkmaya çalışmıştır. Bu tavra karşılık Uriel'in cezalandırılmasına karar verilmiştir. Buna göre Uriel, sinagoga yas kıyafetleri içinde ve elinde siyah balmumundan yapılmış bir tütsü taşıyarak gelecek; din adamları tarafından yazılmış, Uriel'in suçlarını ve pişmanlığını itiraf ettiği bir metni bütün cemaate okuyacak; sonrasında deriden yapılmış bir kırbaçla kamçılanacak; son olarak sinagogun girişinde yüzükoyun bir şekilde uzanacak ve tüm cemaat onun üzerine basarak dışarı çıkacaktır. Ayrıca belirli günlerde oruç tutması da zorunlu tutulmuştur. Cezasını duyar duymaz öfkeyle dolup taşıdığı ifade eden Uriel da Costa, kendisini dizginleyerek böylesine bir cezayı kendisine yediremediğini ifade etmekle yetinmiş ve söylenenlere kayıtsız kalmıştır.⁴⁸

Bu kayıtsızlık neticesinde Uriel da Costa, ikinci kez herem ilan edilmiştir. Cemaatten ilk kez atıldığında yaşananlar tekrar yaşanmış, Uriel'in aktardığına göre

⁴⁷ Acosta, *A Specimen of Human Life*, 20-21.

⁴⁸ Acosta, *A Specimen of Human Life*, 22.

sokakta karşılaştığı Yahudiler, onun üzerine tükürmüş ve çocuklarına da aynı şeyi yapmalarını tembihlemişlerdir. Bu durum yedi yıl boyunca devam etmiş ve hem akrabaları hem de Amsterdam'daki Yahudilerin tamamı Uriel da Costa'ya çeşitli zorbalıklar ve zulümler yapmıştır. Uriel, hastalandığında kendisine yardım edilmediğini, bir Yahudi tarafından haksızlığa uğrayıp bu konuda bir hakem tayin edilmesini istediğinde talebinin geri çevrildiğini, yaşadığı problemleri bir süre için devlet makamlarına taşıdığını ancak resmi işlerin süresinin uzunluğu ve maddi harcamalar gerekçesiyle bundan da vazgeçtiğini ifade etmektedir. Bu süre zarfında Uriel, sinagogda alınan karara uyması için defalarca teşvik edilmeye çalışıldığını ve kendisine adaletsiz ya da saygısız bir şekilde davranılacağından korkmaması gerektiğinin söylendiğini dile getirmektedir. Aradan geçen yedi yılın ardından Uriel, bu söylemlerin de etkisiyle sinagoga giderek din adamlarının merhametine sığındığını ve kendisine verilen cezayı çekmeye hazır olduğunu dile getirmiştir.⁴⁹

Tören günü geldiğinde Uriel, sinagoga giderek kürsüye çıkmış ve kendisi için hazırlanan itiraf ve tövbe metnini okumuştur. Daha sonra Uriel'in ifadesiyle "başkohen" tarafından sinagogun bir köşesine gönderilmiş ve burada kıyafetleri beline kadar soyulmuştur. Kolları yukarı kaldırılarak bir sütuna bağlanmış ve deri bir kamçıyla 39 defa kırbaçlanmıştır. Uriel'in kırbaçlandığı esnada Mezmurlar'dan bir ilahi söylenmiştir. Kırbaçlanmanın ardından Uriel'in herem cezası kaldırılmış fakat kendisine yapılanlar devam etmiştir. Son olarak bütün cemaat sinagogun eşiğine yatırılan Uriel'in üzerine basarak dışarı çıkmıştır. Kendisine saygısızca davranılmayacağını dile getiren Yahudilerin söylediklerini hatırlatan Uriel, sinagogda yaşadıkları nedeniyle çeşitli şekillerde Yahudileri kötülemekte, bir insana yakışanın, onuruyla yaşamak ya da cesurca ölmek olduğunu belirtmekte ve bir şekilde Yahudilerden intikam almak istediğini ifade etmektedir.⁵⁰

Böylesine dikkat çekici ve aynı zamanda aşağılayıcı bir cezanın gerçekten verilip verilmediği düşünülebilir. Fakat bu cezalandırma yönteminin Amsterdam Yahudi Cemaati tarafından herem ilan edilen kişilerin tekrar kabulü esnasında uygulandığı bilinmektedir. Nitekim 13 Kasım 1639 tarihinde Abraham Mendes isimli kişiyle ilgili tutulan kayıtlar, Uriel'in anlatısını doğrulamaktadır.⁵¹ Ancak Uriel'in anlatısındaki kırbaç detayı Mendes'in kayıtlarında yer almamaktadır. Bu durum iki şekilde yorumlanabilir: 1) Mendes'in suçunun (evlilik kurallarına riayetsizlik) Uriel'inkinden hafif olması nedeniyle böyle bir farklılık oluşmuştur. 2) Uriel, anlatısına küçük bir detay ekleyerek Yahudilerin acımasızlığını vurgulamaya ve daha önce yaptığı gibi okuyucuyu manipüle etmeye çalışmaktadır. Uriel da Costa'nın anlatısının harfiyen doğruluğu mümkün olmakla birlikte anlatıdaki kırbaç detayının eklenti olma ihtimali yüksektir. Çünkü kırbaçlama gibi ağır bir ceza, kan, idrar vb. çeşitli vücut sıvılarının akmasına neden olmaktadır. Bu nedenle mabedin kirlenmemesi adına bu tip ağır fiziksel cezalar sinagoglarda uygulanmamaktadır.⁵²

Anlatının bu kısmında Uriel'in kurgusu ve yaptığı kelime tercihleri, onun

⁴⁹ Acosta, *A Specimen of Human Life*, 23-25.

⁵⁰ Acosta, *A Specimen of Human Life*, 25-31.

⁵¹ Salomon - Sassoon, "Introduction", 20-21.

⁵² Faur, *In the Shadow of History: Jews and Conversos at the Dawn of Modernity*, 140.

maksadını anlamak açısından oldukça önemlidir. Hatırlanacağı üzere Uriel ve ailesi Porto'dan Amsterdam'a geçmiş, burada çok kısa bir süre kalmış ve Hamburg'a taşınmışlardır. Uriel, eleştirilerini Hamburg'da dile getirmiş, ilk olarak buradaki cemaat tarafından kendisine cephe alınmış ve aforoz edilmiştir. Ancak Uriel, Hamburg'dan bahsetmeden Amsterdam'a vurgu yapmakta, oradaki rabbilerin ve cemaatin uygulamalarına karşı çıktığını dile getirmektedir. Çünkü o yıllarda Amsterdam'ın önemli bir fonksiyonu bulunmakta ve "Avrupa'nın / Batı'nın Kudüsü" olarak isimlendirilmektedir. Tıpkı İsa'nın Çilesi'nin (Passion) Kudüs'e girişiyle başlaması gibi Uriel'i intihara götüren çileli yolculuk da Avrupa'nın Kudüs'ünde başlamaktadır. O dönemde yaşayan Yahudileri ve cemaat liderlerini Ferisilik ile suçlaması da ayrıca önemlidir. Çünkü Ferisi kelimesi Hıristiyanların zihninde son derece olumsuz çağrışımlar yapmaktadır. İncillerde İsa'nın en büyük rakibi olarak Ferisiler gösterilmektedir. İsa onları çeşitli şekillerde suçlamakta, özellikle dinin özünü kaybederek şekilcilikte boğulduklarını vurgulamakta ve kimi zaman hakaretler etmektedir. Uriel de yapmış olduğu eleştiriler ve dile getirdikleriyle tıpkı İsa gibi davrandığı izlenimini uyandırmaya çalışmaktadır.⁵³ Yine Uriel, tıpkı İsa gibi ihanete uğrayarak yakalanmış, yargılanmış ve cezalandırılmıştır. Anlatının bu kısmında kullandığı kelimeler ve yaptığı nitelermelerin tamamı İnciller ile uyum içerisindedir. Özellikle "...küstah ayaktakımı 'Onu çarmıha gerin' diye hep bir ağızdan bağırdı. Kısacası Sanhedrin'in huzuruna çağrıldım ve sanki hayatımla yargılanıyormuşçasına, suçlandığım hususlar tek tek sayılmaya başladı." cümlesi ve burada çarmıha yapılan vurgu, Uriel da Costa'nın kendi başına gelenleri İsa'ya yapılan haksızlıklarla özdeşleştirdiğini açıkça göstermektedir. Ayrıca bu özdeşlik üzerinden okunduğunda Uriel'in cezalandırıldığı sahneye eklediği kırbaç detayının nedeni çok daha iyi anlaşılacaktır.⁵⁴ Uriel'in yaşadıkları ile İsa'nın başına gelenler arasındaki benzerlik kurma çabası, aynı zamanda eserin Hıristiyanları etkilemek için yazılmış olduğunun da en önemli işaretidir.

Eserde bu noktadan itibaren Uriel'in hayatıyla ilgili bilgiler sona ermekte ve sitem dolu eleştiriler başlamaktadır. Muhataplarına sürekli olarak "kör Ferisiler!" olarak seslenen Uriel da Costa, sayıca üstünlükleri nedeniyle yarattıkları baskı neticesinde Yahudilerin kendisine yaptıklarından kaçınmanın herhangi bir yolu olmadığına dikkat çekmekte ve kendisi hakkında "Bu adam ne Yahudi ne Hıristiyan ne de Müslüman'dır. O hiçbir dine inanmaz." şeklinde söylemlerin ortaya atıldığından bahsetmektedir. Uriel kendisine yöneltilen suçlamalara, Nuh Yasaları üzerinden cevap vermektedir. Yahudi inancına göre Yahudiler dışındaki milletlerin Nuh'un yedi yasasına uydukları takdirde kurtuluşa erebilme ihtimalleri bulunmaktadır. Bu hususa vurgu yapan Uriel, Yahudi olmasına rağmen Yahudilik dışında başka bir dine mensup olarak kurtulabileceğini ifade etmektedir. Böylece o, doğrudan Yahudi geleneğinde yer alan bir inanç üzerinden ortaya koyduğu argümanla kendisine yöneltilen eleştirileri çürütmektedir. Uriel da Costa, Nuh Yasaları'na dikkat çektikten sonra ilk yasa olarak nitelediği tabiatın yasasından bahsetmektedir. Yahudileri, tabiatın yasasını unutmak ve bir kenara bırakmakla suçlayan Uriel, bu ilk yasanın diğer bütün

⁵³ Goldish, "Perspectives on Uriel da Costa's 'Example of a Human Life'", 11.

⁵⁴ Faur, *In the Shadow of History: Jews and Conversos at the Dawn of Modernity*, 139.

yasalardan üstün olduğunu savunmaktadır. Çünkü her insan bu yasaya doğru aklın ışığıyla ulaşabilmektedir. İnsanlar bu yasaya uydukları sürece aralarında bir sevgi bağı oluşmakta, ortak hareket etmekte, aralarında nefret ve düşmanlığa sevk eden bölünmeler yaşanmamaktadır. Hâlbuki Musa'nın Yasası, Yahudileri diğer insanlardan ayırmakta ve Yahudilerin diğer insanlara karşı nefret ve aşağılayıcı bir şekilde bakmalarına neden olmaktadır. Uriel da Costa'ya göre Yahudi şeriatında da iyi hususlar bulunmaktadır. Ancak bunlar hâlihazırda tabiatın yasaları tarafından insanlara öğretilen unsurlardır. Örneğin Musa Şeriatı'nda yer alan anne-babaya saygı göstermek, komşunun malına göz dikmemek gibi kurallar, doğru aklın insanlara emrettiği kurallardır. Tabiatın yasası ile Yahudi şeriatının ayrıldığı noktalarda, birtakım kimselerin insanları aldatma ve onları sömürme arzusu bulunmaktadır.⁵⁵

Tabiatın yasasına uymanın, her insan için doğal bir eğilim olduğundan ve bu nedenle insanları bir araya getirdiğinden bahseden Uriel da Costa, insanlar tarafından üretilen yasanın ayrılıklara ve zulümlere neden olduğuna dikkat çektikten sonra, yasanın gerekliliğini mutlak adalet ve ahiret hayatındaki sonsuz azaptan korku fikrine dayandıranlara da cevap vermektedir. Uriel'e göre zayıf ve kötü karakterli kişiler, insanları kendi isteklerine uygun bir şekilde yönlendirmek ve onları kontrol edebilmek için tıpkı çocukları korkutmak amacıyla anlatılanlar gibi hikâyeler uydurmuşlardır. Bu iddiasını Yahudiler üzerinden örneklendiren Uriel, Musa Şeriatını takip ettiğini söyleyen kişilerin de gerçekten ahirete inanmadıklarına işaret etmektedir. Çünkü eğer gerçekten sahih bir dini inancı benimseseler ve ölüm sonrasında korkunç bir cezaya çarptırılacakları gibi bir düşünceye sahip olsalar, Yasa dedikleri şey uğruna insanları birbirine düşürerek kötülüklerin ortaya çıkmasına sebep olmayacaklarını ifade etmektedir.⁵⁶

Yasa'nın gerekliliğini kötülük ve ahlaksızlıkları engelleme fikri üzerinden temellendirenlere karşı Uriel da Costa şu soruyla eleştirisini yöneltmektedir: "*İnsanların zihinlerine aşıladığınız bu asılsız korkular, içlerinde var olan doğal kötülüğü engellemek ve aksi takdirde ahlaksız hayatlar sürececek olan kişileri, görevlerinin sınırları içinde tutmak için uyduruluyorsa; aynı zamanda kendinizin de aynı tutkulara sahip, doğal olarak iyi olan şeylerden hoşlanmayan, kötüye meyilli, şiddet yanlısı, şefkat ve merhametten uzak insanlar olduğunuzu düşünmeniz gerekmez mi?*". Bu soru karşısında Yahudilerin öfkeden kudurdıklarını belirten Uriel, Yahudilerin insanlara haksız yere zulmettiklerinden, Tanrı'yı acımasız bir yok edici olarak tanıttıklarından, kendilerini diğer insanlardan üstün görerek herkese karşı küstah bir tavır içinde bulduklarından bahsetmekte ve Yahudilerin yozlaşmasına neden olan geleneksel inançlarını terk etmedikleri müddetçe insanlara ve insanlığa hiçbir fayda sağlayamayacaklarını vurgulamaktadır.⁵⁷ Hayatta yaşanan kötülüklerin, insanların tabiatın yasasını terk ederek yeni yasalar icat etmeleri nedeniyle ortaya çıktığını belirten Uriel, pek çok kişinin dindarlık örtüsü altında batıl inançlara meyilli olan kişileri aldattığını ifade etmektedir.⁵⁸

⁵⁵ Acosta, *A Specimen of Human Life*, 31-34.

⁵⁶ Acosta, *A Specimen of Human Life*, 36-38.

⁵⁷ Acosta, *A Specimen of Human Life*, 39-40.

⁵⁸ Acosta, *A Specimen of Human Life*, 43.

Da Costa'nın tabiatın yasası, Musa Şeriatı ve Nuh Kanunları hakkındaki söylemleri, İskenderiyeli bir Yahudi olan Philo'nun (ö. 50) yasayla ilgili söylemlerini çağrıştırmaktadır. Roma İmparatorluğu'nun egemenliği altında ve felsefe okullarının yükselişte olduğu bir dönemde yaşayan Philo, yasa konusunda üçlü bir tasnif yapmakta ve tabiatın yasasını (*nomos physeos*) öne çıkarmaktadır. Tanrı'nın yasası ile tabiatın yasasını özdeşleştiren Philo'ya göre bu yasa yalnızca Yahudiler için değil, tüm insanlar içindir. Bu yasaya uygun yaşayan kişi Tanrı'nın rızasına uygun bir biçimde yaşamaktadır. Philo'ya göre Musa'nın yasası, tabiatın yasasının mümkün olan en iyi taklididir ve tabiatın yasasına kıyasla ikincil konumdadır. Greko-Romen felsefede önemli bir yeri bulunan "tabiatın yasası" fikrini, Musa'nın Yasası ile uzlaştırmaya çalışan Philo'nun bu söylemlerinin şekillenmesinde yaşadığı dönem ve coğrafya oldukça etkili olmuştur.⁵⁹ Bu noktada Uriel'in de Philo ile aynı tavrı benimsediği görülmektedir. Da Costa, Hıristiyan muhataplarını dikkate alarak tabiatın yasasına vurgu yapmış ve Musa Şeriatı'nı ikinci plana atmıştır. Yahudilerle olan mücadelesinde Hıristiyanları yanına alarak Yahudileri köşeye sıkıştırmak adına Nuh Kanunları'na dikkat çekmiş ve bir anlamda Hıristiyanların elini güçlendirmeye çalışmıştır. Aynı şekilde Yahudilerin şeriat nedeniyle kendilerini üstün diğer insanları da aşağı gördüklerine dair söylemi de Hıristiyan yöneticileri Yahudilere karşı kıskırtmak adına dile getirilen ifadeler olarak değerlendirmek mümkündür.

Uriel da Costa, otobiyografisinin sonunda Hıristiyan bir ülkede yaşayan "Ferisilerin" insanları yargılama ve cezalandırma konusunda sahip oldukları özgürlük karşısında şaşkınlık içerisinde kaldığını ifade etmektedir. Uriel, eğer İsa o dönemde Amsterdam'da yaşayıp, Ferisilerin geleneklerine ve ikiyüzlülüklerine karşı çıksa ve Ferisiler de bu karşı çıkışından ötürü İsa'yı kırbaçlayarak cezalandırmaya kalksalar, bunu son derece rahat bir şekilde yapabileceklerini dile getirmektedir. Bu sözlerle içinde yaşadığı devleti ve kurumsal yapıları da eleştirmektedir. Son olarak Da Costa, böyle bir muameleye maruz kalan ve savunmasız bırakılan bir insanın, kendini savunmak ve intikam almak için her fırsatı değerlendireceğini belirtmektedir.⁶⁰

Burada Uriel bir kez daha Hıristiyan yöneticilere seslenmekte ve adeta "nasıl ki Ferisiler, İsa'ya çeşitli zulümler yaparak onu Roma'nın otoritesi altında ölüme gönderdilerse; bana da bugün aynı haksızlıklar yapılmakta ve sizin otoriteniz altında Yahudiler tarafından ölüme gönderilmekteyim. Bu duruma nasıl göz yumarsınız?!" demektedir. Bununla birlikte serzenişinin hiçbir faydası olmayacağını da farkında olan Uriel, geriye kalan tek motivasyonunun intikam duygusu olduğunu vurgulamaktadır.

Hıristiyan bir toplum içerisinde yaşadığı hayatının ilk evrelerinden itibaren Engizisyonun baskı ve takibatlarına maruz kalan, bu baskıdan kurtulmak ve dini özgürlüğe ulaşmak adına ülkesini terk eden ancak gittiği yerlerde dindaşı olan Yahudiler tarafından daha büyük bir baskı ve zulme uğrayan Uriel da Costa, sinagogda kendisine yapılan aşağılamaların etkisiyle, insan onuruna yakıştığını düşündüğü bir ölümü tercih etmiş ve 1640 yılında kendini başından vurmak suretiyle hayatına son

⁵⁹ Dursun Ali Aykt, *Hıristiyanlığın Öncüsü Olarak İskenderiyeli Philo* (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2011), 127-141.

⁶⁰ Acosta, *A Specimen of Human Life*, 44.

vermiştir.⁶¹

Görüldüğü üzere Uriel da Costa oldukça trajik bir hayat hikâyesine sahiptir. Dine dair düşünceleri nedeniyle ailesi ve içinde yaşadığı topluluk tarafından dışlanmış, hakarete uğramış, aşağılanmış ve çeşitli yaptırımlara maruz kalmıştır. Ölümüne yakın bir zamanda kaleme aldığı *Exemplar Humanae Vitae* adlı eserinde aile geçmesini, yaşadığı dönem ve coğrafyayı, başına gelen hadiseleri olduğu gibi açıklamak yerine oldukça önemli bazı hususları gizlemesi ve kimi zaman okuyucuyu etkilemek adına manipülasyonlar yapması dikkat çekicidir. Çünkü yaşananları olduğu gibi aktarması, insanları etkilemek ve fikirlerini duyurmak adına hâlihazırda yeterlidir. Bu bağlamda Da Costa ile ilgili yapılan bütün bu çıkarımların anlamsız ya da abartılı olduğu düşünülebilir yahut bir adamın kendi halkına karşı nasıl böyle bir tavır aldığı sorgulanabilir. Ancak burada bir hususun gözden kaçırılmaması gereklidir. Uriel bu çalışmasını, ömrünün sonlarında, intihar etmeden önce kaleme almıştır. Yazdıklarından anlaşıldığı kadarıyla ruhsal bir çöküntü içerisinde ve kendisini hayata bağlayan hiçbir şey kalmamıştır. Maddi manevi yaşadığı tüm sıkıntıların sebebi olarak da Yahudilik ve Yahudileri görmektedir. Bu nedenle düşmanca bir tutum sergileyerek adeta Yahudileri, Hıristiyanların önüne atma çabası içine girmiştir. Nitekim yukarıda da ifade edildiği üzere Uriel, Yahudilerden intikam almak istemektedir.

İntikam konusunda Uriel'in doğrudan başarılı olduğunu söylemek mümkün değildir. Çünkü Uriel'in ölümü nedeniyle Amsterdam'da ya da Avrupa'nın başka bölgelerinde Yahudilere karşı herhangi bir tavır alınmamıştır. Bununla birlikte Da Costa'nın geride bıraktığı eserlerini ve toplumda şok etkisi yaratan ölümünü, bu intikamın bir parçası olarak değerlendirmek mümkündür. Çünkü ölümünden sonra bile, yazdıkları ve yaptıklarıyla Yahudiler arasında konuşulmaya devam etmiş ve başta Spinoza olmak üzere pek çok kişiyi etkilemiştir. Bu etkinin doğrudan gerçekleştirdiğini söylemek mümkün değildir. Çünkü Uriel intihar ettiğinde Spinoza henüz sekiz yaşında bir çocuktur. Ancak Spinoza'nın Da Costa'yı tanımaması söz konusu olamaz. Bu iki isim hem aynı cemaatte yaşamaktadır hem de Uriel, Spinoza'nın anne tarafından akrabasıdır.⁶² Fikirler ve söylemler arasındaki benzerlikler de göz önüne alındığında Spinoza'nın, Uriel'e ait eserleri okumuş olma ihtimali yüksektir.⁶³ Uriel ile Spinoza arasındaki bu yakınlık zaman içerisinde genel kabul görmüştür. Avrupa'da XIX. yüzyılın sonlarına doğru Spinoza'ya yönelik ilginin yeniden canlanmasıyla Uriel da Costa'ya olan ilgi de canlanmıştır. Bu dönemde Da Costa'yla ilgili yapılan çizimlerin sayısı oldukça artmış ve hatta Yahudi sanatçılar bu iki ismi birlikte resmeden tablolar ortaya koymuştur.⁶⁴ Uriel'in söylemleri, iki kültür arasında sıkışmış, şüpheli, sorgulayan ve geleneksel Yahudi otoritelerine boyun eğmeyi reddeden Marranolar için bir kırılma noktası olmuş ve Spinoza gibi düşünürler onun

⁶¹ Salomon - Sassoon, "Introduction", 22-23.

⁶² Steven Nadler, *Spinoza: A Life* (Cambridge: Cambridge University Press, 1999), 66; Yovel, *Spinoza and Other Heretics: the Marrano of Reason*, 50; Edward Feld, "Spinoza the Jew", *Modern Judaism* 9/1 (1989), 106.

⁶³ Saraiva, *The Marrano Factory: The Portuguese Inquisition and Its New Christians 1536-1765*, 172.

⁶⁴ Rivka Weiss-Blok, "Religiosity" in Dutch Jewish Art in the Nineteenth and the Early Twentieth Century", *The Religious Cultures of Dutch Jewry*, ed. Yosef Kaplan - Dan Michman (Leiden: Brill, 2017), 278-282.

söylemlerini daha tutarlı ve felsefi bir sistem haline dönüştürmüştür.⁶⁵ Yaşarken dönemin ünlü rabbileri Leon Modena ve Saul Mortera (ö. 1660) gibi isimler tarafından fikirlerine karşı çıkılırken; öldükten sonra da aynı durum devam etmiş ve meşhur Yahudi din adamı Rabbi Menasseh ben Israel (ö. 1657) gibi önemli isimler tarafından kendisine reddiyeler yazılmıştır.⁶⁶ Bu bağlamda Uriel da Costa'nın, geleneksel Yahudilikten ve din adamları sınıfından intikamını alarak amacına ulaştığını söylemek mümkündür.

Sonuç

Uriel da Costa'nın hayatı ve eleştirileri incelendiğinde dikkate alınması gereken en önemli husus, Uriel'in probleminin miladi ilk yüzyıllarda yaşayan Ferisilerle değil kendi döneminde yaşayan Yahudi din adamlarıyla olduğudur. Onun din adamları sınıfına ve dinin kurumsal yapılarına olan karşıtlığının temelinde ise hem uzun yıllardır Marranoların yaşadıkları hem de kendi hayatında tecrübe ettiği hadiseler bulunmaktadır. Hıristiyan iken benimsediği bu dini anlayışı Yahudiliğe geçtiğinde de devam ettirmiş ve dini özgürlük adına göç ettiği yerde bu özgürlüğe ulaştığını zannederek fikirlerini beyan etmiştir. Düşüncelerini açıklarken yaşadığı dönem ve coğrafyanın şartlarını gözetererek hareket etmiş, ilk etapta Hıristiyanları hiçbir şekilde rahatsız etmeyecek ve hatta Protestanlar tarafından desteklenecek bir üslupla geleneği eleştirerek Kutsal Kitap'ı öne çıkarmıştır. Fakat bu aşamada muhatapları Yahudi olduğu için söylediklerini muteber kılmak adına birkaç yerde Sadukilere atıfta bulunmuş ve kendi fikirlerinin, en az rabbilerin söylemleri kadar köklü bir Yahudi geçmişine sahip olduğu mesajını vermeye çalışmıştır. Uriel'in hayatının bu aşaması 1616 yılında yayımladığı eleştirilerde karşımıza çıkmaktadır.

Ferisiler adı altında dönemin din adamlarına ve Yahudilerin uygulamalarına yaptığı eleştiriler neticesinde herem ilan edilmesinin ardından ise Uriel, ikinci bir aşamaya geçmiştir. Beklediği gibi özgür bir ortamla karşılaşmanın verdiği rahatsızlık, onu Yahudilikten uzaklaştırmıştır. İlk etapta din adamları sınıfına karşı çıkan ve reformist bir din anlayışı benimseyen Uriel, ikinci aşamada Musa'nın Yasası, Kutsal Kitap, ahiret inancı gibi doğrudan Yahudiliğin özünü oluşturan hususlara eleştiriler getirmiştir. *Exame das tradicoes Phariseas conferidas com a lei escrita* adlı eser, bu aşamanın ürünüdür. Bu noktadan itibaren Uriel, dönülmez bir yola girmiş ve Yahudi cemaatinden çok sert tepkiler almaya başlamıştır. Yıllarca devam eden sıkıntılı süreçte Yahudilikten tamamen kopan Uriel, Yahudi olmadan da kurtuluşa ermenin mümkün olduğuna kanaat getirmiştir. Tabiatın yasasına dair yaptığı vurgu ve Nuh kanunlarıyla ilgili söylemleri dikkate alındığında, bu süreçte Uriel'in deizmi benimsediğini söylemek mümkündür. Çektiği çilenin anlamsızlığına kanaat getirmesinin ardından tamamen pragmatik nedenlerle cemaate dönmek istemiş ve Yahudilerin aşağılayıcı tavırlarına maruz kalmıştır.

⁶⁵ Dalia Kandiyoti, *The Converso's Return* (Stanford, California: Stanford University Press, 2020), 180; Faur, *In the Shadow of History: Jews and Conversos at the Dawn of Modernity*, 138.

⁶⁶ Jan Van Den Berg vd., "Menasseh ben Israel, Henry More and Johannes Hoornbeeck on the Pre-Existence of the Soul", *Menasseh ben Israel and His World* (Leiden: Brill, 1989), 101, 107; Nadler, *Spinoza's Heresy: Immortality and the Jewish Mind*, 171, 176; Steven Nadler, "Spinoza and Menasseh ben Israel", *Journal of the History of Ideas* 80/4 (2019), 552-553.

Cemaate dönüş sürecinde yaşananlar Uriel için bir başka kırılma noktası olmuştur. Bu noktadan itibaren Uriel, dini olmasa da psikolojik ve duygusal açıdan üçüncü bir aşamanın içerisine girmiştir. Yahudilere karşı beslediği nefret ve intikam duyguları içerisinde otobiyografisini kaleme alan Uriel, kendisini İsa ile özdeşleştirdiği bir kurgu üzerinden hayatını anlatmıştır. Kullandığı kelimeler, yaptığı atıflar, tarihi kayıtlarla uyuşmayacak şekilde gerçekleştirdiği ekleme ve çıkarmaların tamamı Hıristiyan muhataplarını etkilemek adına yapılmış kurgulardır. Geride bıraktığı eserler ve eleştirileri ele alındığında Uriel da Costa'nın sistematik bir düşünür ya da filozof olmadığı görülmektedir. O, geleneksel dini yapıların yarattığı baskıdan zarar gören ve bunun neticesinde dönemin yükselişteki akımları olan hümanizm ve reformist hareketlerden etkilenecek dine dair düşüncelerini şekillendirmiş bir isimdir. Aldığı eğitim sayesinde yaşadığı coğrafyada karşılaştığı problemleri daha üst bir perdeden anlatmayı başarmıştır. Her ne kadar Uriel sistematik bir düşünür olmasa da arkasında bıraktığı hayat hikâyesi ve fikirleriyle Avrupa'daki dini düşüncenin şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Uriel ve onun gibi düşünen Yahudilerin, Kutsal Kitap merkezli, din adamları sınıfı karşıtı ve hümanistik nitelikler taşıyan eleştirilerinin oluşturduğu zemin, Baruch Spinoza gibi büyük bir filozofun tarih sahnesine çıkmasına olanak sağlamıştır. Bu bağlamda Spinoza'yla birlikte Avrupa'da dönüşümü hızlanmaya başlayan Kutsal Kitap algısına ve dini düşünceye dolaylı da olsa Uriel da Costa'nın etkisi olduğunu söylemek mümkündür.

Funding / Finansman: This research received no external funding. / Bu araştırma herhangi bir dış fon almamıştır.

Conflicts of Interest / Çıkar Çatışması: The authors declare no conflict of interest. / Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Kaynakça

- Acosta, Uriel. *A Specimen of Human Life*. New York: Bergman Publishers, 1967.
- Armstrong, Karen. *Tanrı'nın Tarihi*. çev. Hamide Koyukan vd. İstanbul: Pegasus Yayınları, 5. Basım, 2018.
- Aykit, Dursun Ali. *Hıristiyanlığın Öncüsü Olarak İskenderiyeli Philo*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2011.
- Berg, Jan Van Den vd. "Menasseh ben Israel, Henry More and Johannes Hoornbeeck on the Pre-Existence of the Soul". *Menasseh ben Israel and His World*. 98-116. Leiden: Brill, 1989.
- Bodian, Miriam. "Hebrews of the Portuguese Nation: The Ambiguous Boundaries of Self-Definition". *Jewish Social Studies* 15/1 (2008), 66-80.
- Bodian, Miriam. "In the Cross-Currents of the Reformation: Crypto-Jewish Martyrs of the Inquisition 1570-1670". *Past & Present* 176 (2002), 66-104.
- Cohen, Martin A. "Marrano". *Encyclopedia Judaica* (Second Edition). C. 13. Detroit: Thomson Gale, 2007.
- Costa, Uriel da. "Examination of Pharisaic Traditions". çev. H. P. Salomon - I. S. D. Sassoon. *Examination of Pharisaic Traditions Supplemented by Semuel da Silva's Treatise on the Immortality of the Soul*. Leiden: Brill, 1993.
- Dinleyici, Mustafa Furkan. *Modern Dönem Kutsal Kitap Eleştirisinin Öncüsü: Baruch Spinoza ve Eski Ahit Eleştirisi*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2020.
- Dinleyici, Mustafa Furkan. "Spinoza'nın İsa Algısı ve Hıristiyanlık ile İlgili Görüşleri". *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/2 (2023), 446-472.
- Faur, José. *In the Shadow of History: Jews and Conversos at the Dawn of Modernity*. Albany: State University of New York Press, 1992.
- Feld, Edward. "Spinoza the Jew". *Modern Judaism* 9/1 (1989), 101-119.
- Goldish, Matt. "Perspectives on Uriel da Costa's 'Example of a Human Life'". *Studia Rosenthalia* 42/43 (2011 2010), 1-23.
- Kandiyoti, Dalia. *The Converso's Return*. Stanford, California: Stanford University Press, 2020.
- Kaplan, Yosef. *From Christianity to Judaism: The Story of Isaac Orobio de Castro*. çev. Raphael Loewe. Oxford: The Littman Library of Jewish Civilization, 2004.
- Nadler, Steven. *Spinoza: A Life*. Cambridge: Cambridge University Press, 1999.
- Nadler, Steven. "Spinoza and Menasseh ben Israel". *Journal of the History of Ideas* 80/4 (2019), 533-554.
- Nadler, Steven. *Spinoza's Heresy: Immortality and the Jewish Mind*. Oxford: Oxford University Press, 2001.
- Olgun, Hakan. *Sekülerliğin Teolojik Kurgusu Protestanlık*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2006.
- Salihoğlu, Mahmut. "Marranolar ve Dini İnançları". *EKEV Akademi Dergisi* 15/49 (2011), 105-115.
- Salomon, H. P. - Sassoon, I. S. D. "Introduction". *Examination of Pharisaic Traditions Supplemented by Semuel da Silva's Treatise on the Immortality of the Soul*. Leiden: Brill, 1993.
- Salomon, Herman Prins. "A Copy of Uriel da Costa's 'Exames das Tradicoés Phariseas' Located in the Royal Library of Copenhagen". *Studia Rosenthalia* 24/2 (1990), 153-158.
- Saraiva, Antonio José. *The Marrano Factory: The Portuguese Inquisition and Its New Christians 1536-1765*. çev. H. P. Salomon - I. S. D. Sassoon. Leiden: Brill, 2001.
- Silva, Samuel da. "Treatise on the Immortality of the Soul". çev. H. P. Salomon - I. S. D. Sassoon. *Examination of Pharisaic Traditions Supplemented by Semuel da Silva's Treatise on the Immortality of the Soul*. Leiden: Brill, 1993.
- Weiss-Blok, Rivka. "'Religiosity' in Dutch Jewish Art in the Nineteenth and the Early Twentieth Century". *The Religious Cultures of Dutch Jewry*. ed. Yosef Kaplan - Dan Michman. 270-295. Leiden: Brill, 2017.
- Yetim, Merve. *Kutsal Kitap Eleştirisi -Julius Wellhausen Örneğinde-*. Ankara: Eskiyeeni Yayınları, 2020.

- Yıkar, Ömer Faruk. *Kutsal Kitap Eleştirisi ve Tesniye Kitabı*. Kitabevi Yayınları, 2022.
- Yovel, Yirmiyahu. *Spinoza and Other Heretics: the Marrano of Reason*. Princeton: Princeton University, 1989.
- Yovel, Yirmiyahu. *The Other Within: The Marranos*. Princeton: Princeton University Press, 2009.